

Die uw jeugd vernieuwt als die van een arend

De Reformatie

Weekblad tot ontwikkeling van het gereformeerde leven

Beleven van de belijdenis¹

Geen kerkverband zo lichtvoetig als het gereformeerde. De Gereformeerde Kerken (v) in Nederland vormen geen organisatie. De enige kerkelijke vergadering die er altijd is, heet de kerkenraad. Er bestaat gewoon geen generale synode, geen provinciale, geen classis! Tenzij die op de bestemde tijd wordt bijeengeroepen. Wat al die plaatselijke kerken toch voortdurend verbindt zijn de belijdenissen. Voor dat doel heten die: drie formulieren van eenheid.

E.A. de Boer ■

In dit nummer

<i>Kerkelijk leven</i> - E.A. de Boer Beleven van de belijdenis	359
<i>Meditatief</i> - H. Drost Levende barmhartigheid	363
<i>Wandelen met God</i> - B. Luiten Een afkeer hebben van jezelf	364
<i>Achtergronden</i> - C.J. Haak Omslag binnen bijbelgetrouw christendom (2)	366
<i>Opvoeding en onderwijs</i> - R. Lieffjyn Geluk en wijsheid	369
<i>Samenleving</i> - E. van Middelkoop Politiek en ethiek; een Anglicaanse theologische bijdrage	371
<i>Uit de kerken</i>	

Band van belijdenis

De term 'kerkverband' roept bij sommigen de gedachte aan bureaucratie op. Het spreekwoord is: 'Kerkelijke molens malen nu eenmaal langzaam'. De term 'deputaten' wordt niet opgevat als mensen met een tijdelijke klus. Gek is dat: eerst denkt men zich het kerkverband 'top-down' in en protesteert daar vervolgens tegen. Terwijl de verbondenheid van de kerken vanuit de basis opkomt. Terug naar de basisgedachte van het kerkverband: dat wordt gevormd door een geestelijke basis. Dat is de eenheid in geloof. Verwoord als de *band van de belijdenis*. Dát is wat ons primair bindt. Dat is waaraan ambtsdragers zich vrijwillig binden als zij een ambt, een publieke taak, in één van deze kerken op zich willen nemen. Ik weet wel dat er ook een kerkorde is. Maar dat zijn werkafspraken op praktisch vlak. Op het tweede plan. De belijdenissen zijn bedoeld om te verwoorden wat de gereformeerde kerken sámen *in de diepte en de breedte* verbindt.

Die band is niet van staal, maar van geestelijk materiaal gemaakt. Als het goed is: veerkrachtig materiaal! Maar - en nu komt het knelpunt - hoe komt het dan dat de belijdenissen bij veel kerken niet zo populair zijn?

Impressie 1

Een goede vriend zegt: 'Ik heb gewoon niks met de belijdenis. Ik heb er ook niet echt iets op tegen. Catechismuspreken zeggen mij weinig.' Ik voel mij gekrenkt, want ik preek zo trouw en fris mogelijk óók aan de hand van de Catechismus. En hij heeft nooit een woord van kritiek geuit. Maar hij heeft ook niets tegen mijn preken, en heeft toch het gevoel dat je ook zo preken kunt zónder 'de eeuwige Heidelberg'.

wat gebeurt er in die gesprekken?

En ik? Ik ben gek op de belijdenissen. Symboliek (de studie van de confessies) is een van mijn favoriete vakken. Geweldig hoe gelovigen in andere tijden het 'geloof onder woorden' wisten te brengen! Hoe dat continuïteit over eeuwen geeft. Ik heb niets tegen de regel van ondertekening door ambtsdragers, want ik houd niet van eigenzinnige dominees die het op eigen houtje beter menen te weten dan de gezamenlijke kerken. En hoe meer de belijdenis aan populariteit inboet, des te sterker ga ik die verdedigen.

Impressie 2

Er worden verse ouderlingen en diakenen verkozen. Ervaren en jongere mannen. Voorzichtig stel ik een vraag (die ik vroeger nooit stelde, want toen waren de ouderlingen óuder dan ik en dacht ik dat zij mij confessioneel in de gaten hielden). Ik vraag elk of hij geen probleem met de ondertekening van het formulier heeft. 'Niet zozeer met de belijdenissen op zich', zegt de één, 'wel met het ondertekeningsformulier. Dat is zo strak en somber.' Ik geef hem geen ongelijk, maar benadruk dat het niet om een liturgisch formulier, maar om werkafspraken in de raad gaat. Onzin om dat in een eredienst voor te lezen. Een ander zegt: 'Ik vind het best lastig me te binden, want ik denk dat de volwassendoop naast de kinderdoop moet kunnen staan.'

Een andere kandidaat-ouderling, wat hoger in leeftijd, spreekt tijdens een gesprekje in de raad andere taal: 'ik heb de kerk van de Here lief, en ook haar belijdenis!' De jongeren reageren geprikkeld: 'ik houd eerst van de Heer.' Wil je meer zeggen, dan hoor je de Bijbel toch eerst te noemen. En 'de belijdenis liefhebben, daar voel ik niets bij'?

Wat gebeurt er in die gesprekken? De een spreekt de taal van overtuigingen, en legt daar zijn emotie in. De ander praat in de taal van de primaire beleving, en benoemt geen afgeleide overtuigingen. Passen die twee bij elkaar: beleving en belijdenis?

Belevingstaal

Het is glashelder dat een confessie ondenkbaar is zonder diepe overtuiging en beleving van het geloof in God - Vader, Zoon en Geest. Het ouderkerkelijk dogma en de belijdenis liggen dicht tegen elkaar aan.² De inzet van de confessies getuigt ervan.

- *Ik geloof* - de persoonlijke inzet van het Apostolicum, verwoording van geloofsbeslissing bij doop en publieke geloofsbelijdenis.
- *Wij geloven in één God ...* - de gezamenlijke kerk belijdt en verdedigt het geloof bij monde van de kerkvergadering te Nicea.
- *Al wie behouden wil worden, moet voor alles het algemeen geloof vasthouden* - de ronde verdediging en aanbidding van de drie-eenheid in God op naam van Athanasius, de kerkvader.
- *Wij geloven allen met het hart en belijden met de mond* - de puur bijbelse taal (Rom. 10:9) en collectieve inzet van de geloofsbelijdenis van de Nederlanden.
- *Wat is uw enige troost in leven en sterven?* - de hartstochtelijke inzet van de Heidelbergse strijd van het bestaan.

Bij die toon vinden we elkaar en heeft geen kerklid moeite met de belijdenis. In de confessie willen we dicht bij de taal van de Bijbel blijven, getuige de vele woordelijke aanhalingen. Hoe komt het dan dat 'de belijdenisgeschriften' niet populair zijn? Door gebrek aan beleving?

Nee, door

- a. de uitgesponnen leerstellige taal,
- b. het evangelisch biblicisme,
- c. de kerkelijk-juridische status van de confessies en
- d. de hantering ervan als eind van alle tegenpraak in conflicten.

Een eerste vraag: mogen we wel beleving van de belijdenis van elkaar vragen?

Beleving van de belijdenis?

'Beleving van de belijdenis' is een uitdrukking die je bij Christelijke Gereformeerden en Bonders wel hoort. Bedoeld wordt: de belijdenis is niet alleen papier, Formulier van Eenheid, maar zal ook naar z'n inhoud moeten leven in het hart van gemeente en prediking. Want de confessie straalt een eigen, nl. gereformeerde spiritualiteit uit. Die uitdrukking is vooral gericht op de reformatische confessies. Die verwoorden het typische gereformeerde karakter van het belijden van de Nederlandse kerken.

Toch moet ik die uitdrukking wat relativeren. De belijdenis kan kanaal van beleving zijn, maar dan moet eerst het volgende bedacht zijn.

1. De *geloofsbeleving* is voor alles een gave van de heilige Geest die gewekt wordt door de ontmoeting met God. Het geloof krijgt leven in een mensenhart als de levende God zich aan hem openbaart. Door het Woord van belofte en heil, in de gestalte van Jezus de Heer en in de inwoning van de Geest die levend maakt.
2. Het is naar die primaire geloofsbeleving dat onze generatie op zoek is. Die functie kan prin-

cipieel niet aan de belijdenis worden toegekend, omdat de geloofsbelijdenis antwoord op de ontmoeting met God in Christus is. Antwoord aan God: Hem erend en lofprijzend.

3. Vervolgens zoeken we naar de beste manier om het geloof van de kerk samen te vatten voor ónze tijd. Overdracht aan de nieuwe generatie. En *geloofsverantwoording*, gericht op de naaste die Christus niet kent en op een samenleving die van het christelijk geloof vervreemd is. Die wil tot verantwoording mondt uit in het concrete belijden. Dat actuele belijden zoekt dan vervolgens een weg in een geschreven belijdenis, waarin het geloof onder woorden wordt gebracht. Anders gezegd: waarin beleefd geloof verwoord wordt.

Kortom, beleving en belijdenis horen wel bij elkaar, maar de beleving van het geloof begint pas secundair bij de geschreven belijdenis. In de praktijk van aangenomen confessies zoekt het beleefde geloof echter een weg terug: of het zich kan uitdrukken in de taal van het voorgeslacht.

Achtergrond: hartelijke instemming

Ondanks deze principiële benadering moeten we erkennen: *feitelijk* stond de gereformeerde spiritualiteit lange tijd in het teken van 'beleving van de belijdenis' (tot aan de 80er jaren van de 20^e eeuw). *De taal van het beleefde geloof was confessietaal* (geput uit bepaalde kernen van de belijdenissen). Dat was mogelijk vanuit de overtuiging dat de belijdenis eenvoudig de Schrift náspreekt. Het ondertekeningsformulier zegt het zo: 'bent u er hártelijk van overtuigd dat de leer van de drie formulieren van eenheid in alle delen geheel met Gods Woord overeenstemt?' Er wordt innerlijke instemming met die constatering gevraagd; en lange tijd van harte en loyaal gegeven.

De Gereformeerde Kerken (v) staan tegen de achtergrond van a. theologisering van en b. kritiek op de belijdenis. De strijd die leidde tot de Vrijmaking van 1944 deed teruggrijpen op de belijdenis, die van de 60er jaren tot verdediging ervan. Beide tijdperken hebben de positie van de confessie als formulier van eenheid én als document van geloofsbeleving geconsolideerd. Hartelijk én verdedigd geloof vond haar woorden in de gereformeerde confessie.

Onze voorgangers spraken niet alleen confessietaal. Het taalveld van het geloof is ook gevoed a. door de liturgische formulieren, b. de theologische uitwerking van de verbondsleer en c. de concretisering van het leerstuk van de kerk.

Bepaalde kernen van belijden waren dominant. En dat terwijl andere kernen minder op de voorgrond stonden, zoals bijv. in de bevindelijke stroming die van verlorenheid in Adam en verkiezing als geheim.

Ontwikkeling: verschuivende panelen

Dat taalveld van beleefd geloof raakte achterhaald door secularisering en evangelicalisme. Er groeide een afkeer van het dogmatisch systeem

van vaststaande waarheden en een verlangen naar individuele, authentieke beleving. De breuk met het verleden werd gevoed door de crisis van het gezag en de neiging tot kritiek op het instituut kerk. De papieren confessie en haar zgn. kerkelijk gezag (zoals wij dat op catechisatie leerden onderscheiden van het goddelijk gezag van de Bijbel) werden in de ontwikkelingen meegesleurd.

Toch is het postmoderne en evangelicale verlangen naar beleving niet primair een zich afzetten tegen de belijdenis. Het is de onmacht te beginnen bij a. het verleden en b. het vaststaande en voorgegevene in de kerk. We ondervangen dit probleem niet door te zeggen: er moet meer gelézen en onderwézen worden. Die reactie verhuult dat de belijdenisgeschriften zelf aan functieverlies lijden.

De historische bepaaldheid

Als student heb ik discussies met prof. J. Kamp-huis gehad over het karakter van de confessie. Hij benadrukte: niet de bedoeling van de opsteller, maar de duiding van de kerk nu bepaalt de zegingskracht. Hij verzette zich tegen de historische omgang met de belijdenissen in de Hervormde Kerk en benadrukte belijdenissen als Drie Formulieren van Eenheid van de kerk in het heden. Ik werd meer getroffen door de historische verankering van de belijdenissen en de discrepantie met de actueel-kerkelijke situatie (bijv. in art. 27-29 NGB). Inmiddels wordt de historische bepaaldheid veel makkelijker geponeerd.³ Dat tekent de gevoelde kloof tussen de belijdenisgeschriften en het actueel belijden.⁴

De populaire dogmatiek

Ik ga nog iets dieper in op een analyse van veranderingen in het denkklimaat. Lange tijd zijn het catechetisch onderwijs en de prediking langs de lijnen van de theologie (van de gereformeerde

**toch is het postmoderne en
evangelicale verlangen naar
beleving niet primair een zich
afzetten tegen de belijdenis**

scholastiek tot de neocalvinistische dogmatiek) gelopen. Belijdenisuitleg werd populaire dogmatiek. In plaats van de ontmoeting met de God van verkiezende genade bleef 'de leer van de dubbele predestinatie', verkiezing én verwerping hangen. De Dordtse Leerregels zijn niet voor niets 'regels voor de prediking (het leren)'. Sinds de Vrijmaking werden verbonds- en kerkleer het concentratiepunt van theologie en prediking. Belofte en eis in het verbond werden gethematiseerd. Roeping en gehoorzaamheid werden in de kerkleer geactualiseerd.

Nu is er niets mis met theologie en speciaal dogmatiek. De kerken onderhouden bewust een wetenschappelijke opleiding tot de dienst van het Woord. Analytisch en systematisch denken brengen orde aan en leiden tot helderheid. Zinvol is bijvoorbeeld de analyse van de *structuur* van de confessie: welke zaken krijgen het meeste accent en werken het diepste door? C.J. Haak spreekt van lijnen van evangeliepresentatie: hoe geef je het onderwijs vorm aan onderscheiden doelgroepen? De dogmatiek kan uitermate dienstbaar zijn aan beleving en belijden van het geloof van de gemeente. Maar het is wel goed kerkelijk ruimte te houden tussen wetenschappelijke dogmatiek en onderwijzende geloofsleer.

Naar een nieuwe synthese van beleving en belijden

Drie dingen zijn nodig om opnieuw uit te komen bij de belijdenis als beleefd geloof. Of, anders gezegd, als instrument a. dat ons helpt uit te drukken wat wij samen van God geloven én b. dat zodoende het geloofsonderwijs voedt en tot beleefd geloof leidt.

1. Het katholiek karakter van het christelijk geloof moet voorop gezet worden. De drie oecumenische confessies geven de draden in handen (dat is iets anders dan kern en periferie onderscheiden).
2. De hoofdlijnen van het typisch gereformeerde accent moeten verhelderd worden: de mens als zondaar voor God, de rechtvaardiging door geloof alleen, enz. (de hoofdzaken uit de drie reformatische confessies).³ Dit om misvatting in andere context te voorkomen.
3. Het geheel van het onderwijs van Gods Woord moet opnieuw verwoord worden a. gevoed door gelovige denkracht (schriftstudie en dogmatiek), b. ingebed in de liturgie en aanbidding, c. in de actualiteit van de

geestelijke strijd en dus gericht op de mens van de 21^e eeuw.

Slechts in die weg kunnen eigentijdse vragen en antwoorden een goede plaats krijgen, zoals over:

- de levende Heer die de kerk tot zijn lichaam maakt en als zijn persoonlijk instrument inzet op aarde,
- de navolging van Jezus in de diaconale en missionaire roeping van de kerk,
- de werkwijze en begiftiging door de heilige Geest,
- de in Christus geschonken heiliging, ook van schepingsgaven.

Op deze wijze worden geloofsbeleving en geloofsverwoording weer dicht bij elkaar gebracht. Dat mag ook principieel, omdat belijden en aanbidden bij elkaar horen.

Dr. Erik de Boer is predikant van de Gereformeerde Kerk te Zeist en eindredacteur van dit blad.

Noten:

- 1 In mijn serie 'Theologische verantwoording van kerkelijke veranderingen' is dit deel 5.
- 2 Zie E.A. de Boer, 'Geloof onder woorden. Over de betekenis van en het theologisch onderzoek naar belijdenis en dogma', in: *Radix* 10 (1984), 68-102.
- 3 Vgl. Hans Burger, 'De uitdaging van het gereformeerde belijden. Tien stellingen', in: *Fides Quadrata Intellectum. Lustrumalmanak* 2003, 74-81.
- 4 Zie E.A. de Boer, 'Hypocrisie in Schrift, confessie en prediking. Een typering van kerkleden in Zondag 30-32 van de Catechismus', in: *Theologia Reformata* 36 (1993), 370-383.
- 5 Belangrijk is hier het opstel van Hans Burger, 'Evangeliepresentatie en de structuur van de belijdenis', in: *Radix* 27 (2001), 179-190.

Europese Conferentie van Gereformeerde Kerken te Soest

Van **dinsdagmiddag 6 tot vrijdagmorgen 9 maart** aanstaande zal zo de Here wil in Soest, Nederland, de eerste Europese Conferentie van Gereformeerde Kerken worden gehouden. In deze conferentie komen samen de zeven Europese lidkerken van de Internationale Conferentie van Gereformeerde Kerken (ICRC; www.icrconline.com): de Christelijke Gereformeerde Kerken in Nederland, de Evangelical Presbyterian Church in England and Wales, de Evangelical Presbyterian Church (Ireland), de Free Church of Scotland, de Gereformeerde Kerken in Nederland (v), de Iglesias Reformadas de España en de Reformed Presbyterian Church of Ireland and Scotland.

De conferentie wordt **dinsdagmiddag 6 maart om 15.00 uur** geopend. Vrijdagmorgen zal de conferentie worden afgesloten met een dienst van woord en gebed. **De voertaal is Engels.** Conferentieoord: Stayokay, Bosstraat 16, Soest. Voor opgave: bureau deputaten Betrekkingen Buitenlandse Kerken (bereikbaar op maandag-, dinsdag-, donderdag- en vrijdagmorgen), tel. 038-4270470, e-mail: bbk@gbouw.nl; of via www.bbk.gkv.nl. Voor nadere inlichtingen bij ds. R. ter Beek (secretaris van het samenroepend comité), e-mail: beek.rter@freeler.nl, tel. 035-5885380.

Geef deze kinderen een kans

Ankit - 7 jaar

Nandhini - 7 jaar

SponsorKind

De ouders van Ankit en Nandhini zijn straatarm. Ze verdienen niet genoeg om voor hun gezin te kunnen zorgen. Met uw hulp kunnen wij hen een dagelijkse maaltijd geven en krijgen zij onderwijs. Samen met u geven we hen de kans op een goede toekomst. Ankit en Nandhini zijn geen uitzondering. Help ons helpen. Dat kan al voor € 22,50 per maand.

Voor meer informatie: www.redeenkind.nl

T 038 - 460 46 48 • E info@redeenkind.nl
Postbank 1599333 • Zwolle

Levende barmhartigheid

*Gelukkig de barmhartigen,
want zij zullen barmhartigheid ondervinden.*
Mattheus 5:7

*Onbarmhartig zal het oordeel zijn over wie geen barmhartigheid heeft bewezen;
maar de barmhartigheid overwint het oordeel.*
Jakobus 2:13

H. Drost ■

Wie barmhartig is, voelt medelijden met zijn of haar medemens in ellende. Het is een gevoel, maar ook actie. Hoe ben je barmhartig?

Mensen voelen medelijden als ze zien hoe iemand in de ouderdom af kan takelen. En wie niet met een boog om bejaardentehuizen en inrichtingen met demente mensen heenloopt, zal dat gevoel herkennen. Hoe sta je hen bij? Ben je barmhartig als je een bejaarde het spuitje van de zachte dood geeft?

Ook als christenen denken we wel eens dat we barmhartig zijn als we dingen goedpraten. Het lijkt zo barmhartig tegen iemand te zeggen dat hij zijn gevoel maar moet volgen. Het lijkt heel barmhartig tegen iemand die huwelijksproblemen heeft te zeggen dat je dan natuurlijk voor jezelf moet kiezen. Het lijkt heel barmhartig, maar wat wil God?

Dat is het punt. Barmhartigheid buiten God om ontspoord. Echte barmhartigheid houdt het recht van God vast. Doet de HERE dat Zelf ook niet? Hij is de Barmhartige. Hij is de Ontfermer. Hij voelt medelieden met ons.

Betekent Zijn barmhartigheid dat Hij goedpraat wat wij doen? Hij houdt vast aan het recht. Hoe God is, zien we bij onze Middelaar, Jezus Christus. Hij kwam om Gods oordeel te ondergaan. Hij kwam om Gods barmhartigheid te laten zien. Bij Hem 'kussen' barmhartigheid en recht elkaar.'

Alleen wie in Hem gelooft, ontvangt barmhartigheid in het oordeel van Gods recht. Die vindt redding in het oordeel. Die gaat als het ware in de zon van de barmhartigheid staan. Dan word je barmhartig. Dat kan gewoon niet anders. Denk aan iemand die in de zon staat. Hij of zij wordt bruin. Maar tegelijk is dat bruin worden ook een teken of hij wel of niet in de zon heeft gestaan. Als een bleekscheet zegt dat hij veertien dagen in de zon heeft gelegen, moet iedereen lachen.

Zo is het ook hier. Wie echt gelooft in Jezus' sterven voor zondaren, wordt er anders van. Dat is kenmerkend voor een christen. Dat is dus een punt om jezelf te onderzoeken of je wel in Christus bent: ben ik barmhartig? Ben ik er wel verwonderd over dat God Zich zo over mij ontfermt, terwijl ik door eigen schuld in de ellende zit? Wat doe ik als mijn broeder of zuster de fout ingaat tegenover mij? Voel je wel mededogen als iemand van ons struikelt of oordeel je keihard? Als je zo snel (ver) oordeelt, ben je niet barmhartig. Dan krijg je zelf het oordeel over je heen.

Andersom is het feit dat je in geloof barmhartig bent geworden een bewijs dat Jezus in je leeft. Met Hem ga je in het laatste oordeel vrij uit. Hij is je antwoord op Gods vraag naar het recht in je leven.

Onze emotiecultuur is onbarmhartig omdat ze aan Gods recht voorbijgaat. Gods wet vraagt om aandacht en respect voor de oudere mens.² Wanneer dit nagekomen wordt, heeft het leven nog glans en waarde. Maar als wij dit gebod niet meer nakomen, wordt het oude leven stil en kil. Daar groeit het verlangen naar de dood. Daar vraagt oma de dokter of ze geen spuitje mag hebben. En dat is tegen het recht van God: Hij wil liefde.

Je helpt een broeder of zuster niet door emotioneel alle zonde goed te praten. Barmhartigheid voorkomt dat harde veroordelen als iemand het niet redt in het huwelijk. Maar het zet Gods recht niet aan de kant: Hij vraagt trouw.

Zijn barmhartigheid doet recht.

Ds. Henk Drost is predikant van de Gereformeerde Kerk te Houten.

Noten:

1 Vergelijk Psalm 85:11

2 Zie o.a. Exodus 20:12 en Leviticus 19:32

Een afkeer hebben van jezelf

wandelen met God

*Ik ken mensen die daar geen enkele moeite mee hebben.
Maar of dat erg gezond is?*

B. Luiten ■

Psychologisch gezien is dit nogal eens uitgelegd als dodelijk gereformeerd. Hoe kun je nu toch een mens opzadelen met zo'n negatief zelfbeeld?

Twee uitersten

Van de weeromstuit steigeren mensen als een dergelijk thema aan de orde is. Want het komt nogal eens voor: bij de openbare geloofsbelijdenis, de (volwassen)doop, het avondmaal, de catechismusprediking, enz. Ik hoor mensen zeggen, dat ze al te vaak in hun leven hebben gehoord dat ze slecht zijn, en 'niets', waardeloos. Sommigen zijn werkelijk ziek geworden van die altijd maar negatieve benadering. Uiteindelijk hebben sommigen in therapie toch iets van een positief zelfbeeld ontwikkeld, dat ze zich niet meer laten afpakken. Met als gevolg dat woorden als 'afkeer van jezelf' niet meer doordringen. De oren gaan dan dicht, als een vorm van automatische zelfbescherming. Aan de andere kant zijn er ook, die er juist helemaal geen moeite mee hebben. Als ze kijken naar hun werk, hun huwelijk en gezin, kunnen ze zich alleen maar waardeloos voelen. God heeft groot gelijk. Ze stellen zich helemaal in op dat soort preken. Of liever gezegd: ze pikken juist *die* elementen op uit de preken, de andere gaan aan hen voorbij. Daarvoor hebben zij zich afgesloten. De oren gaan dicht, in een soort automatische houding van 'dit is niet voor mij'.

Waardeloze mensen bestaan niet

Naar beide kanten toe blijkt zo een enorme valkuil aanwezig. De één wil niet waardeloos zijn, een ander voelt zich juist wel zo. Op die manier horen ze geen van beiden waar het in het evangelie over gaat.

Want, om het even heel kort te zeggen: waardeloze mensen bestaan niet. Dat is ook volstrekt de bijbelse boodschap niet. Integendeel, de mens wordt altijd hoog neergezet als de kroon op de schepping van God, de drager van zijn beeld. De mens is van bijzonder grote waarde in de ogen van God. Hij heeft zoveel van Zichzelf in ons gelegd. Zo ziet Hij ons. En de Zoon van God daalde voor ons neer uit de hemel.

Door het bijzonder offer van zijn leven geeft Hij aan ons leven de allerhoogste waarde. Niets is duurder dan een mensenleven! Hoezo waardeloos?

Wellicht is dit een punt om op te letten in ons spreken, en in ons bidden. Al die mensen komen niet zomaar aan de indruk van waardeloos zijn. Worden niet al te gemakkelijk woorden gebruikt die in die richting gaan? De vraag is vooral: doen wij met een dergelijke negatieve benadering recht aan God, die ons schiep?

Wij zijn schuldig

Al die gedachten over waardeloos zijn én het verzet daartegen verhullen waar het werkelijk om gaat.

Een mens is niet waardeloos, maar *schuldig*. De afkeer van onszelf is niet vanuit een bepaald gevoel, maar *vanwege onze zonden*. Zo staat er in de gereformeerde leer steeds zorgvuldig bij. Het gaat zelfs niet om onze fouten of mislukkingen, want die hoeven niet persé zondig te zijn. Nee, zonde is *wat tegen God ingaat*. Juist omdat we *niet* waardeloos zijn, maar geschapen naar Gods beeld, blijkt die schuld zo overduidelijk! Hoe kon het gebeuren, dat wij tegen God zijn opgestaan? Tegen Hem die ons alles gaf? Waarom wilden we onze eigen god zijn?

Catechisanten stellen de vraag, of de mens dan wel helemaal goed geschapen was. Lag de fout niet bij God, in onze schepping? '*Want dit kan toch niet?!*', zeggen ze. Nee, dit kan zeker niet, dat de volstrekt goede mens zich keerde tegen zijn Schepper. Daarmee is het punt in geding zuiver gesteld. Alleen, geef daarvan niet God de schuld! Want Hij schiep ons in ware gerechtigheid, *wij waren net zo goed als Hij*. Wij moeten niet naar Hem kijken met de gedachte 'hoe kon U dit laten gebeuren?' Want zo kijkt Hij naar ons, 'hoe konden *jullie* dit doen?'

Wij zijn schuldig aan onze eigen daden tegen God. Vanuit Adam en vanuit de dagelijkse praktijk. Schuldig ook aan onze eigen verlangens tegen God in. Bovendien is hierdoor de aardbodem vervloekt, wij hebben de schepping meegesleurd in onze val. De ravage is enorm. Alles gaat kapot, tot in de hoge ozonlaag toe. Liefde gaat door het slijk, relaties worden

geschonden, hebzucht is aan de orde van de dag.

Dit alles gebeurt niet omdat we waardeloos zouden zijn. Denk dat niet en sluit je daardoor niet af. Maar ga op je knieën voor de levende God, om te bekennen dat je schuldig bent. Dat hoeft niet op afstand, maar geborgen in zijn omhelzing. Juist dan kom je tot die afkeer van jezelf vanwege je zonden: hoe kan in mij zoveel ingaan tegen deze God, die zo goed voor Mij is?! Hoe is het toch mogelijk, dat ik nog steeds in alles geneigd ben mijn eigen god te zijn? 'Ik ellendig mens', riep Paulus uit. Terwijl de Geest hem verlichtte, was er in hem nog steeds die wetmatigheid om dwars tegen God in te gaan. Ja, juist door die tegenstelling werd de ellende zo diep gevoeld, ontstond er een afkeer van de eigen verkeerd gerichte wil.

Echt gezond

Dit alles heeft niets te maken met een ongezone leer. Integendeel, dit is de enige manier om weer gezond door het leven te gaan. 'Zolang ik mijn schuld niet beleed, drukte Gods hand op mij', zingen wij met Psalm 32. Alle vreugde ging eruit, ik werd somber en kon nergens meer mijn draai in vinden. Natuurlijk proberen we dat dan wel, surrogaat bevrediging is ruimschoots voorhanden. Zo komt een mens tot waardeloze gevoelens, als hij van leegte tot leegte gaat. Natuurlijk wil hij dat niet, hij verzet zich er tegen. Of hij verliest zichzelf en gaat erin onder. Ook komt hij in de kerk, onder de gereformeerde leer, en de kortsluiting laat zich raden.

Eens kwam een vrouw tot Jezus, zonder woorden. Ze knielde neer bij zijn voeten, maakte die nat met haar tranen en droogde ze af met haar haren. Eén en al belijdenis van schuld, één en al afkeer van al haar zonden, in hoop en aanbidding. Al een bevrijd mens kon zij opgericht naar huis. Zo genezend is de vergeving die Jezus schenkt, wanneer schuld Hem wordt beleed. Daartegenover was er ook een zekere Simon, de gastheer aan die tafel. Die had uit de hoogte gedaan, zijn zonden bedekt gehouden onder zijn dure kleren. Hij had Jezus niet omhelsd, zijn hoofd niet gezalfd en zijn voeten niet gewassen. Daardoor kon hij niet vatten wat die vrouw ontving.

Afkeer gaat diep

Wij willen zijn als die vrouw. Gaan tot Jezus in pure overgave. Als het hart echt open gaat, zijn er weinig woorden nodig.

Alleen, als je dat zo echt wilt doen, zul je merken dat dat nog niet meevalt. Omdat je in je eigen hart nog steeds die wil hebt die niet wil. Dat voelt dan zo dubbel aan, alsof je niet meent wat je tegen God zegt.

In werkelijkheid wordt je schuld daardoor nog concreter. Niet alleen vanuit je daden en de gevolgen daarvan, maar ook vanuit je natuur. *Dat je nu zo bent.*

God vergelijkt ons met het goede begin. Dat kan niet anders, want alleen zo was en is het niveau waarop wij bij Hem passen. Dat ziet Hij zo'n groot verschil tussen toen en nu. In ons hart, in onze geest en in ons lichaam. Niets wil meer.

Maar juist daardoor kan ontstaan, dat we *gelo-*
ven wie Jezus voor ons is. Als alles tegen ons getuigt, zelfs onze eigen natuur, worden we buiten onszelf gedreven om alles van Hem te verwachten. Alles! We ontdekken en belijden dat er in onszelf *niets* is waaraan we enige vastheid kunnen ontleen. De ervaring van deze werkelijkheid is pijnlijk, zij leidt tot verdriet voor God en tot afkeer van 'dat we zijn zoals we zijn'.

Dat is niet te vatten in een gevoel. Een gevoel dat bovendien zomaar kan omslaan in opstandig vragen, in tijden van ziekte en ander lijden. Nee, dit is schuld. *Ik ben schuldig aan alles wat mij mankeert, in welk opzicht dan ook.*

Diep en hoog

Word je daar ziek van, als je dit bedenkt? Integendeel, menig zieke heeft hierdoor goddelijke hulp ervaren. Want voor schuld is een weg die je kunt gaan, waarlangs je wordt verhoord. Voor ontkenning en zelfbeklag bestaat zo'n weg niet.

Maar niet alleen in tijd van ziekte is deze zelfkennis belangrijk. Zij geneest van iedere zelfgenoegzaamheid wanneer het je voor de wind gaat. Een christen heeft niet aan zichzelf genoeg, in geen enkel opzicht. Hij weet zich in *alle* facetten van zijn leven diep afhankelijk van Jezus, die redt. Dat maakt hem nederig, maar ook hoopvol, diep verdrietig, maar ook heel blij. Daardoor gaat hij ook anders met mensen om.

Alleen wie de diepte leert kennen van zijn schuld en zijn onvermogen, zal zich werkelijk kunnen verheugen in Gods genade. Daardoor kan het nog hoog gaan in een mensenleven.

Ds. Bas Luiten is predikant van de Gereformeerde Kerk te Zwolle-Centrum.

In dit nummer treft u, zoals vaker, in de rubriek 'Samenleving' een artikel aan van Eimert van Middelkoop. Op het moment dat ik dit schrijf ziet het er naar uit, dat deze bijdrage gepubliceerd wordt rond het tijdstip dat de schrijver beëdigd wordt als minister van defensie. De redactie wil hem daarmee alvast van harte gelukwensen en hem Gods zegen toewensen op deze verantwoordelijke positie. Eimert van Middelkoop laat ook in zijn bijdrage in dit nummer zien dat hij als politicus zijn werk wil doen onder Christus als grote Koning. Het vervult ons met veel dankbaarheid dat hij, samen met anderen, zich met die overtuiging mag inzetten voor de regering van ons land.

Namens de redactie, B. Kamphuis

Omslag binnen Bijbelgetrouw christendom (2)

Op weg naar een magisch heidendom?

Vorige week begon Drs. Kees Haak de bespreking van het boek *Sluiers over de Schrift: Uitkomen in een andere wereld* van drs. R. van den Ven. Nu volgt deel 2 van zijn verhaal.

C.J. Haak ■

Met Jung op pad?

In de psychologie zoals Ouwenel die heeft ontwikkeld in *Nachtboek voor de ziel* wijst Van der Ven op een soortgelijke blinde vlek bij Ouwenel in diens taxatie van de gebruikswaarde van Carl G. Jung. Zelf is Van der Ven via de psychologische hulp volgens de Jungiaanse therapie van kwaad tot erger geraakt, van de ene duisternis tot de diepere duisternis van het occulte.¹⁹ Zijn felle kritiek op Jung schetst hij eerst uit het leven van Jung, waaruit blijkt dat Jung zich oriënteerde op occulte verschijnselen.²⁰ Jung heeft zich in zijn visie op het 'Ik en het Onbewuste' laten inspireren door oosterse mystiek en Zen-Boeddhisme. In de 'chemische bruiloft' van 'Ik en het Onbewuste' probeerde Jung de 'verbinding der tegenstellingen' te vinden, net zoals de oude alchemisten op hun manier. Daarin beroept Van der Ven zich op eerdere geschriften van Ouwenel, o.a. *Het domein van de slang*. Toen was Ouwenel nog een vurig tegenstander van Jung, in zijn *Nachtboek van de ziel* blijkt hij open te staan voor het gebruik van de droomtherapie van Jung. Een markante omslag met een diepe achtergrond.

Ouwenel gebruikt Jung en elementen van zijn droomleer in het kader van de omslag van de (intellectuele) leer en het intellect naar meer van de Heer en meer van de Geest. Ouwenel wil toe naar een *relativering* van het intellectuele, meer openstaan voor het 'warm-zacht-vrouwelijke' in hem. Daarin ziet hij de werking van de Geest.²¹ Van der Ven toont dan nader aan dat Jung niet 'los verkrijgbaar' is, alsof elementen van zijn gedachtengoed 'gekerstend' zouden kunnen worden. Vooral de weg van de 'individuatie' als de persoonlijke ontwikkeling en 'zelfwording' acht hij niet probleemloos

over te nemen. Als Ouwenel in zijn exegese van Gen. 32:22-32 de man waarmee Jacob bij Pniël vocht, identificeert als een demon, spreekt Van der Ven over een 'funest gevolg' van een nieuwe Schriftvisie.²²

Bij nadere analyse van de hoofdbegrippen van Jungs leer, collectief-unbewuste, archetypen, zelf-wording, is de invloed van het hindoeïsme met handen vol aan te wijzen, vgl. kundalini-yoga van het taoïsme en de relatie met Brahman als atman. Het nieuwe paradigma van Ouwenel stoelt op de acceptatie van de oosterse mystiek. Daarin wordt de vierstappenleer van instappen, verkennen, verinnerlijken en transformeren nauwkeurig gevolgd. De laatste fase is dan de periode van de *New Age*, een volgelopen ander wereldbeeld dan het klassiek christelijke. Daarbij mag niet over het hoofd worden gezien dat bij Jung de Drie-eenheid van God wordt vervangen door een Vier-eenheid waar ook de duivel een plaats krijgt. Dat in feite God en Christus louter psychische grootheden zijn, dat er gelonkt wordt naar de krachten die in de verering van de godin Shakti beleiden worden. De weg van individuatie loopt bij Jung uit op zelf-vergoddelijking.

In dat verband legt Van der Ven de verbinding die charismatische predikers gelegd hebben met Jung en de krachten van de Geest, Kelsey en Sanford.²³ De zogenaamde gaven van de Geest, power, zalving, tongentaal lijken naadloos op de Chakra-leer van het hindoeïsme. Het verrichten van wonderen, genezingen op gebed zijn niet langer 'gaven', maar menselijke potenties. In zo'n kader is er geen behoefte meer aan genade en het sterk zijn in zwakte is dan een gepasseerd station. De nieuwe weg van 'dromen, visioenen, transcendente weten, geeste-

lijke intuïtie, stemmen, engelen, tongentaal, het ligt in het bereik van iedere gelovige die zich maar echt open stelt. Daartegenin aarzelt Van der Ven niet om de duivel aan te wijzen als de bron van deze nieuwe 'gaven-leer'.

Knieval voor instant genezers

In zijn bespreking van Ouweniels relatie met de gebedsgenezer T.B. Joshua laat Van der Ven zien hoe de bovengenoemde lijnen consequent worden doorgetrokken.²⁴ Terwijl Joshua ook door Nigeriaanse christenen wordt aangeklaagd als een valse profeet ziet Ouweniel hem alleen maar als een 'man Gods'. Uitvoerig wordt daarom het doopzeel van deze 'profeet' gelicht en aangetoond dat hij niet de Christus van de Schriften leert, maar een magiër. De genezingen zijn dan ook moeilijk aan te wijzen als de vruchten van de Geest. Geen wonder dat dit hoofdstuk getiteld is: 'openheid voor demonische zalving'.

Ook empirisch valt er over de bediening van Joshua nog wat te zeggen. Er zijn meerdere gevallen bekend van mensen die niet genezen werden, of na genezing weer ziek werden. Het geboorteverhaal dat Joshua over zichzelf vertelt, is haast een persiflage van de geboorte van Jezus. Er vallen veel onwaarheden te noteren die van de bediening van Joshua's Synagoge verkondigd worden. Ook de relatie van Ouweniel, die op speciale manier 'gewonnen' werd voor Joshua is opvallend en schept een band van guru en leerling tussen die twee. Daardoor kan Ouweniel de krachten ontvangen om ook zelf in tongen te spreken en een genezingsdienst te beginnen.²⁵

In zijn recentere boeken is daarom ook veel aandacht voor 'meer Geest in de gemeenten' en vooral voor 'geneest de zieken.' Door de Geest komen immers allerlei dingen binnen het bereik van de gelovige. Ziek zijn is voor de gelovigen niet meer nodig. De fase van de strijd en het lijden in het geloof lijkt te worden afgesloten. De nadruk op het gevoel, het openstaan voor nieuwe openbaringen, verbreken van vloeken, genezing op bevel, het zijn bij Van der Ven eerder camouflages en afleidingsmanoeuvres van het rijk der duisternis, dan bewijzen van de Geest van Christus. Met verwijzing naar Paul Hiebert wordt aangetoond dat er sprake is van een terugkeer van het animisme (magisch heidendom en wicca) en een binnenhalen van de oosterse mystiek.²⁶

Had het christendom en in Europa de Reformatie nog de kracht om de vergoddelijking van de wereld te doorbreken, te 'ont-toveren', in het toelaten van dit nieuwe christendom wordt de wereld weer 'hertoverd'. We worden ingeleid in een monistisch en pantheïstisch stelsel waarbij alles met alles samenhangt, waarbij bovennatuurlijke krachten de gang van de geschiedenis bepalen, al of niet gemanipuleerd door mense-

lijk ritueel, waarbij goed en kwaad niet meer te onderscheiden zijn en waarbij God is opgegaan in het al-ene zijn of ook niet-zijn. Er is dan consequent doorgedacht ook geen plaats meer voor het 'uw wil geschiede,' voor lijden, tegenslag en ziekte, want daar hoeven de gelovigen niet in te berusten.²⁷

de eenheid van de Schrift wordt niet meer gerespecteerd

Uit de sterke voorkeur die Ouweniel aan de dag legt in zijn binnenhalen van Joshua sluit hij zich aan bij een lange rij gebedsgenezers met o.a. John Wimber en Benny Hinn. Nader onderzoek naar de achtergrond en de uitspraken van deze 'profeten' had Ouweniel kunnen waarschuwen voor het onBijbelse karakter ervan.²⁸ Van der Ven spreekt over een 'griezelig scenario' dat geleerde christenen de valse christussen niet meer herkennen, met een voorkeur voor de 'spannender weg met ervaringen, dromen, visioenen, profetieën, tekenen, wonderen, krachten, mystiek, de Geest alleen.'²⁹ Is hier geen sprake van de verleiding van velen, waar de Here Jezus de discipelen al waarschuwde, Mk. 13:5-6?

Nog eens: gewijzigde Schriftvisie

Nadrukkelijk komen we weer uit bij de Schriftvisie. Het is niet alleen dat Ouweniel zijn vragen heeft gesteld bij de leer van de foutloosheid van de Schrift. Zijn visie gaat veel verder. Via de sleutel van de gaven van de Geest wordt de hele Schrift als het ware open gebroken om te getuigen van een andere wereld dan die wij kennen. 'Onze' wereld van ziekte, zonde, gebrokenheid, maar ook verzoening en genade wordt vervangen door een wereld van krachten, genezingen, wonderen, harmonie en gaafheid. De eenheid van de Schrift wordt niet meer gerespecteerd. Teksten moeten in een totaal ander kader functioneren dan de Schrift zelf leert. Er worden 'krachten' aangeboden waarvan in de Schrift geen sprake is, integendeel, waartegen wordt gewaarschuwd als heidendom en bijgeloof.

Terecht stelt Van der Ven in zijn ondertitel: *'Uitkomen in een andere wereld?'* Inderdaad, het is de harde wereld van het heidendom, dat met zijn magisch vermogen de krachten wil bespelen en manipuleren ten gunste van deze of die misdeelde. Het is de wereld waarbij niet de kerk of het koninkrijk centraal staat, maar het behoeftenpatroon van de individuele mens. Het is een wereld die we uit de Schrift wel leeren kennen, in de verering van Baäl en Astarte, van Artemis en Zeus. Een wereld waaruit we door het evangelie van genade, Goddank, zijn weggetrokken en verlost, om kinderen te zijn van het lichtend koninkrijk. Het is dus niet om het even hoe je de incidentele Bijbelteksten over gaven van de Geest uitlegt. Wie ze uit het

totale verband van de hele Schrift als één groot pleidooi tegen het heidendom uit tilt, is uiteindelijk weer terug bij af; verering van de mens en de vergoddelijking van de schepping.

Met deze uitkomst staat, terug redenerend, ook de Schrift op een andere manier ter discussie. Dit hele streven naar gaven van de Geest en herhaling van de wonderen en tekenen uit de eerste tijd van het christendom leest de Bijbel *zonder zijn historische context*. Het verwaarloost schromelijk de eenmaligheid van de geschiedenis en bagatelliseert de gang van de openbaring in de werkelijke wereldgeschiedenis. Deze manier van bijbellezen negeert de samenhang die de Here zelf heeft aangewezen in het geheel van de Bijbel.

Zo wordt de Bijbel een spreukenboek, vol met mantra's en voorbeelden van geslaagde mensen. Het is dan niet meer het boek waarin de

Christenen zijn gewaarschuwd

werkelijke geschiedenis van de strijd tussen goed en kwaad wordt bevochten, tot aan het historische kruis en de opstanding toe. Christus is niet langer de verzoener van concrete, werkelijke zonden, maar de grote guru die ons leidt in de geheimen van een mysterieuze boven-aardse toverwereld. Zo'n manier van bijbellezen drijft mensen uiteindelijk in de armen van mystiek, magie en ritueel. De mens leest dan zich tot zijn eigen 'verlosser'. De titel van het boek, *Sluiers over de Schrift*, heeft trefzeker de ernst van deze weg aangewezen.

Conclusie

Met zijn boek heeft Van der Ven christenen van vandaag bijzonder gediend. Het gaat hem niet om Ouweeneel als zodanig, maar om zicht te krijgen op de wereld waarheen de nieuwe interesse inzake de gaven van de Geest kan leiden. De vrees om terecht te komen in een neohidendom met magische en mystieke trekken is bepaald niet ongegrond. Het draait tenslotte om de vraag of het bijbels geloof werkelijk in deze wereld, met zijn historische lijnen en creatuurlijke grenzen plaats vindt, of dat we een mythe aanhangen die met ritueel telkens weer geactualiseerd moet worden om het 'waar' te maken. J.H. Bavinck heeft zijn hele leven gestreden tegen de 'betovering' van de mystiek. Zijn grote wapen was telkens weer de historische werkelijkheid van de openbaring van God in deze concrete wereld. Die waarschuwing wordt in Van der Vens boek in allerlei toonaarden opnieuw ten gehore gebracht.

Het verdient daarom besproken te worden op verenigingen, bijbelstudieclubs, onder voorgangers en kerkleiders van gelovigen die de Bijbel hoogst serieus willen nemen. Al vallen er op

onderdelen vragen te stellen,³⁰ die vallen in het niet bij het grote gelijk van de boodschap van Van der Ven. Christenen zijn gewaarschuwd. De omslag is zich aan het voltrekken in de neo-evangelicale en neo-gereformeerde roep om een christendom van de Geest. Dit boek is een betrouwbare gids om te midden van de verwarring de contouren te blijven zien van het klassieke christelijk geloof, dat de eeuwen heeft doorstaan. Warm aanbevolen.

Drs. Kees Haak is universitair docent missiologie aan de Theologische Universiteit te Kampen.

Noten:

- 19 *Sluiers*, p. III-III2.
- 20 In zijn boek *Van kwaal tot erger*, Buijten & Schipperheijn, 1997, zet Van der Ven dat breder uiteen.
- 21 *Sluiers*, p. III5-III6.
- 22 *Sluiers*, p. 123-126.
- 23 *Sluiers*, p. 142 e.v. Zie daar ook voor een hele lijst van New Age profeten die zich als evangeliepredikers voordoen.
- 24 Eerder schreef Van der Ven *Dossier T.B. Joshua: Genezing in een breder perspectief*. Buijten & Schipperheijn, 2003.
- 25 *Sluiers*, p. 188 e.v. Ouweeneel spreekt over een vernieuwd inzicht door een stem in zijn hart. Hij beschouwt dat als een verloren element van het westerse christendom dat onderweg een deel zou zijn kwijt geraakt, p. 191.
- 26 *Sluiers*, p. 218-221, vg. 226: 'animistische wereldbeschouwing'.
- 27 *Sluiers*, p. 222-223. Expliciet heeft Ouweeneel zijn afkeer van Zondag 10 van de Heid. Cat. uitgesproken. Lijden is alleen het lijden in de vervolging om Christus' wil, maar ziekte mag worden opgelost in de genezingsbediening van mannen Gods. In feite leert Ouweeneel hiermee, naar een opmerking van W. Smouter, een onbarmhartige genezingsleer. Het hangt af van de geloofskracht en -overtuiging van de zieke (en zijn omgeving) of hij/zij genezen wordt of niet, p. 223.
- 28 *Sluiers*, p. 225-231.
- 29 *Sluiers*, p. 235.
- 30 Ik noemde eerder al de visie op de zgn. foutloosheidstheorie van de Bijbel. Men dient zich ook telkens te realiseren dat Van der Ven niet alle ketterijen die hij tegen komt Ouweeneel in de schoenen schuift. Hij wijst achtergronden, richtingen en visies aan waarvan men de onderdelen niet 'los' kan verkrijgen en toepassen.

Geluk en wijsheid

Als ik me niet vergis, is het begrip generatiekloof op z'n retour. Waar het nog gehoord wordt, heeft het vooral betrekking op een digitale generatiekloof. Maar het gaat niet meer om de frontale botsing tussen de heilige overtuigingen van ouders en de recalcitrante houding van hun puberkroost.

R. Liefjijn ■

Ontspannen verhoudingen

Is het gelukt om jong en oud op één lijn te krijgen? Mogen we tevreden vaststellen, dat tegenstellingen overbrugd zijn en recalcitrantie overwonnen is? Kunnen we spreken van een geslaagde vorm van 'intensieve menshouderij'?

Je zou denken dat het uitroepen van de 'Eeuw van het Kind' door Ellen Key na honderd jaren tot een goed einde is gebracht. Het kind heeft erkenning gekregen en de belangen van het kind worden breeduit behartigd. In gezinnen, scholen en kerken is de invloed van autoriteit en hiërarchie minder voelbaar geworden. Er wordt meer en meer rekening gehouden met de individuele gevoelens van kinderen.

Thuis hebben de meeste kinderen een eigen kamer, vaak voorzien van een radio-cd-speler en een computer en niet zelden een tv. Sport en muziekles horen standaard bij het weekprogramma van de kinderen. In veel gezinnen valt de Donald Duck wekelijks op de mat. Binnenshuis is het zo aangenaam, dat de behoefte om buiten te spelen de laatste jaren afneemt. En ook blijkt dat jongeren langer thuis blijven wonen, omdat het er gewoon goed toeven is. Het welbevinden in de klas, de veiligheid op school, adaptief onderwijs - het zijn ingeburgerde begrippen geworden. Elke school heeft één of meer vertrouwenspersonen, leerlingen weten het nummer van de kindertelefoon, leraren weten de weg naar het AMK als er verdachte omstandigheden te melden zijn. Deze eigentijdse voorzieningen staan als paranimfen om onze jongeren heen.

In de kerk kennen we de kindermomenten, de bijbelklas (gesierd met vele aliassen), de werkbladen, de jeugdouderling, de jeugddiaken, eigentijdse muziekinstrumenten. Alles om te voorkomen dat kinderen zich vreemd voelen in de kerk, waar ze zich juist thuis moeten voelen.

Onvrede

Toch klinken er de laatste tijd kritische geluiden. Neem nu het onderwijs.

Vanuit verschillende hoeken van de samenleving wordt geklaagd over de vrijblijvendheid van het middelbaar onderwijs. En binnen dat middelbaar onderwijs voelen leraren zich voor een belangrijk deel van hun beroepseer ontdaan.

***binnenshuis is het zo aangenaam,
dat de behoefte om buiten te spelen
de laatste jaren afneemt***

Het hoger onderwijs is ontevreden over het instroomniveau van de studenten. De Pabo-studenten liggen het meest onder vuur (ze kunnen niet voldoende rekenen en spellen - de overige vakken zijn nog niet onderzocht), maar de klaagzang is ook te horen vanuit de universiteiten.

Eén en ander wordt bekrachtigd door het pas gepubliceerde onderzoeksrapport 'Presteren naar vermogen' van de Onderwijsraad, met als conclusie dat 10% van de leerlingen binnen het basisonderwijs onderpresteert.

De Tweede Kamer wil een parlementair onderzoek naar onderwijsvernieuwingen van de laatste 20 jaar, die kennelijk niet het beoogde effect hebben gehad. Denk maar aan de basisvorming (1993), tweede fase en studiehuis (1998), het vmbo (1999) en tenslotte het Nieuwe Leren van de laatste jaren.

Klap op de vuurpijl is de recente reactie van de scholierenorganisaties LAKS en JOB (vertegenwoordigers van respectievelijk het voorgezet onderwijs en het middelbaar beroepsonderwijs) en de studentenvakbond LSVb met het dringende verzoek aan de overheid om meer en beter les te krijgen. "Leerlingen in het middelbaar beroepsonderwijs willen beter les in Nederlands en vreemde talen, meer theorie en vooral meer structuur", aldus het ND van 7 februari 2007.

Hebben we het opvoedingsklimaat en de onderwijsomgeving zo comfortabel gemaakt, dat het weerstand oproept bij de jongeren? Zijn we doorgeslagen in onze kindvriendelijkheid? Zijn onze kinderen troetelkinderen geworden?

Dilemma

We hebben hier te maken met een lastige kwestie.

zijn we doorgeslagen in onze kindvriendelijkheid?

De persoonlijke vrijheid en de persoonlijke verantwoordelijkheid hebben we hoog in het vaandel staan vanuit ons gereformeerde referentiekader en zeker ook vanuit onze culturele context. Maar om deze kwaliteiten te bereiken, wordt verwacht van opgroeiende kinderen, dat ze jarenlang onderworpen worden aan de discipline van een strak curriculum. Dat levert motivatieproblemen op en een groot aantal voortijdige schoolverlaters. Echter, wanneer je de persoonlijke vrijheid en persoonlijke verantwoordelijkheid vroegtijdig aanbiedt (vergelijk het Nieuwe Leren), levert het kennelijk niet voldoende basis voor de toekomst. Hoe meer vrijheid in opvoeding en onderwijs, hoe groter het risico dat je later met beperkingen moet leven...?

De vraag naar meer en betere lessen zal vast niet een vraag zijn naar stampwerk en naar stil zitten luisteren naar de aaneengesloten lessen van de hooggeachte leraren.

Het lijkt wel de vraag om serieus genomen te worden: jongeren willen voldoende kennis, vaardigheden en kwaliteiten meekrijgen om later zelfstandig verder te kunnen. Daar willen ze in investeren, daarvoor kunnen ze wel discipline opbrengen, daar hebben ze wel een beetje pijn (een offer) voor over. Met andere woorden: jongeren willen niet overvraagd, maar zeker ook niet ondervraagd worden. Jongeren vragen om uitdaging.

Vooroordeel

De reactie van scholieren en studenten is goed te plaatsen, maar toch had ik het persoonlijk zo niet verwacht. Ik had - door middel van enige retrospectie - gedacht dat jongeren het wel prettig vonden om vooral niet overvraagd te worden. Ik dacht dat het kenmerk van een goede school voor veel leerlingen nog steeds is, zoals Wittgenstein het typeerde: *"if the children have a good time"*.

Mijn gedachte was niet meer dan het vooroordeel, dat jongeren nu eenmaal behept zijn met een streven naar directe geluismomenten, terwijl volwassenen meer streven naar duurzaam geluk. Volwassenen kunnen daardoor geduld opbrengen, offers brengen, pijn verduren, omdat ze weten dat er iets beters wacht. Jonge-

ren hebben de neiging om hedonistisch hun verlangens en begeerten te bevredigen, terwijl volwassenen weten dat deze vorm van geluk zijn eigen ongeluk in het kielzog meedraagt. Ik speelde ook nog even met de gedachte dat de jongeren niet zijn veranderd, maar dat de volwassenen zich hebben aangepast. Zou de schrijver Robert Bly van het boek 'De adolescentenmaatschappij' misschien gelijk hebben? Volwassenen "glijden terug in de adolescentie" en jongeren groeien wel op, worden wel groter, maar komen niet tot volwassenheid. Met als voornaamste oorzaak: haast. Door gebrek aan rust en vrije tijd zijn mensen "geconserveerd in een permanente onvolwassenheid". Ik lever mijn vooroordeel maar gauw weer in.

Les

Kennelijk leven jongeren niet vanuit het hedonistische principe, waarbij directe behoeftebevrediging en een episodisch geluksgevoel de boventoon voeren. Er is voor jongeren meer dan alleen het geluk van het prettige gevoel. En dat streven naar het prettige gevoel is niet voorbehouden aan jongeren: hun ouders hebben er evenveel behoefte aan. Misschien wel meer, want is de vertroetelcultuur niet ingezet door de ouders? En is het jeugdig streven naar genieting niet op dezelfde leest geschoeid als het volwassen vermijden van pijn?

Jongeren leven wel degelijk met de gevolgen voor ogen en streven daarmee ook naar duurzaam geluk. Te weinig inspanning zal later schadelijk zijn. Geluk bereik je niet met ontspanning, maar met inspanning. Net zoals het Spreukenboek zegt (19:8): *Wie verstand verwerft, heeft zijn leven lief, wie inzicht bewaart, vindt geluk.*

Kinderen en jongeren verwachten iets van ouders, leraren en dominees ten aanzien van discipline, toerusting, doelgerichtheid, inspanning, 'tucht', ambitie en sturing!

is de vertroetelcultuur niet ingezet door de ouders?

Opvoeding moet kinderen leren om vrijheid te hanteren en verantwoordelijkheid te dragen. Ga er maar aanstaan, in een tijd waarin alleen al de tv-programma's met de onvermijdelijke reclameblokken een dominante cultuur van instant-geluk neerzetten. Binnen die context vergt het gerichte inspanning om kinderen op koers te brengen en te houden door het bijbrengen van voldoende zelfdiscipline en zelfsturing. En dat moet aangeleerd worden door liefhebbende en volhardende opvoeders, die hun kinderen weten uit te dagen. Zodat ze niet alleen groeien, maar ook bloeien.

Drs. Rutger Liefjijn is directeur van SBO-school 'De Trimaran' te Kampen.

Politiek en ethiek; een Anglicaanse theologische bijdrage

In de jaren '60 en '70 van de vorige eeuw trok de zgn. bevrijdingstheologie veel aandacht. In dit soms wat modieuze theologiseren weerspiegelde zich de (inter-nationale) politieke agenda van die decennia met een concentratie op de politieke bestrijding van armoede en repressie. In gereformeerde kring werd deze theologie doorgaans kritisch bejegend. Men herinnert zich wellicht het boek van ds. Joh. Francke uit 1975 'De jongste theologie' met een kritische analyse van de theologie van de bevrijding en de praxis van de Wereldraad van Kerken. Hoe gerechtvaardigd zijn kritiek en die van anderen ook was, er zat ook iets onbevredigends in, want het ongetwijfeld niet bedoelde eindresultaat was een uiteengroeien van politiek en gereformeerde theologie.

E. van Middelkoop ■

Belijden en politiek

Als politicus heb ik dat altijd betreurd. Natuurlijk, je komt in het alledaagse politieke bedrijf een heel eind zonder de reflectie van theologen. Als politiek betrokken christen leef je intussen wel in een werkelijkheid en taalwereld vol van politieke noties. Alleen al in het 'Onze Vader' komt het begrip 'Koninkrijk' tweemaal voor. Je belijdt de werkelijkheid van het Koninkrijk van God en je weet dat na zijn hemelvaart Christus aan Gods rechterhand zit als Koning der koningen, met de scepter van recht en koningschap (Hebr. 1:8). Regeerders ontvangen, naar het woord van de apostel Paulus, hun mandaat van God; de overheid is immers 'een instelling van God' (Romeinen 13:3). En in Psalm 2 wordt van koningen verlangd verstandig te zijn, ontzag te hebben voor de HEER, hem bevend hulde te brengen en wordt hen voorgelaten "bewijs eer aan zijn zoon met een kus".

De niet te ontlopen vraag was en is: hoe verbind je deze geloofskennis met de politieke werkelijkheid, waarin ook de christen zich met verantwoordelijkheden weet geconfronteerd? Dat kan zelfs heel concreet worden nu ten tijde van het schrijven van deze recensie de ChristenUnie de eerste stappen onderneemt in de richting van politieke verantwoordelijkheid op het niveau van kabinetsdeelname.

Ad de Bruijne, universitair docent ethiek en encyclopedie der theologie aan de Theologische Universiteit in Kampen, had nauwelijks een beter moment kunnen kiezen voor zijn proefschrift *Levend in Leviathan, een onderzoek naar de theologie over 'christendom' in de politieke theologie van Oliver O'Donovan*. Daarmee heeft hij een fascinerende bijdrage geleverd aan het weer aanzwellende debat over de betekenis van religie in en voor het publieke domein. Want fascinerend is het werk van de Anglicaanse

theoloog en ethicus O'Donovan zonder twijfel. Het is dan ook bijzonder plezierig en vooral relevant dat De Bruijne het werk van deze theoloog voor het Nederlandse taalgebied heeft ontsloten.

'Christendom'

De Bruijne concentreert zich op een analyse van de theorie over 'christendom' van O'Donovan. Kern daarvan is dat deel van onze Europese geschiedenis, dat begon met Constantijn de Grote en voortduurde tot 1791, het jaar waarin de Amerikaanse Constitutie werd aangevuld met het 'First Amendment', waarin een strikte scheiding van kerk en staat werd vastgelegd. Die historische periode van ongeveer 1500 jaar werd levensbeschouwelijk, politiek en ethisch beheerst door het christendom. 'Christendom' is zo een historische idee, het antwoord in de tijd van de kerk op Gods openbaring in Christus, de opgestane Heer. Voor O'Donovan is 'christendom' eerst en vooral een politieke constellatie. Het verwijst naar de wijze waarop in de tijd de christelijke geloofsinhoud richting heeft gegeven aan de publieke samenleving. Het gaat hier voluit om politieke theologie, want het christologisch theologiseren van O'Donovan geeft niet slechts aandacht aan Gods openbaring over de werkelijkheid, maar ook aan die werkelijkheid zelf. 'Christendom' is weliswaar geen normatief begrip, geen aan Gods openbaring ontleende idee, maar wel een 'voorbeeldlezing' van de wijze waarop christenen in de geschiedenis hun verantwoordelijkheden hebben verstaan en vorm gegeven vanaf het moment dat zij publieke macht kregen. 'Christendom' was het antwoord op het belijden dat Gods werk in Christus en Gods koninkrijk een politiek karakter hebben en dat de missionaire activiteit van de kerk ook de regeerders van deze wereld als adres heeft. De Bruijne verwijst er niet naar,

maar 'christendom' als idee laat ook zien wat er gebeurt wanneer de kerk de zendingsopdracht van Handelingen 9:15 serieus neemt. Daar krijgt Paulus de opdracht om Gods naam uit te dragen onder alle volken en heersers (!) en onder al de Israëlieten.

De bekering van Constantijn is dan ook niet het begin van de zondeval van het christendom, zoals de theoloog G.J. Heering ooit leerde, maar het begin van de dominantie van 'christendom' als idee. O'Donovan wil daar juist positief over spreken, zonder er een normatieve idee van te maken, want bij alle gebreken heeft deze christelijke 'dominantie' iets laten zien van de praktijk van gehoorzaamheid in het bewust willen leven in en met Gods Koninkrijk. De Bruijne is dan ook niet primair geïnteresseerd in de juistheid van deze theorie, maar in haar vruchtbaarheid. Dat lijkt me een goede benadering voor wie in deze politieke theologie het waagstuk wil aangaan om Gods openbaring in Christus te verbinden met de praktijk van politieke gehoorzaamheid van christenen.

Vruchtbaar

Waaruit bestaat nu die vruchtbaarheid? Wat kunnen wij leren van 'christendom'? Met een sterk woord typeert O'Donovan de periode die begint met de bekering van Constantijn de Grote tot het christelijk geloof als een overwinning op de demonen. Dat vind ik een mooie typering bij het afscheid van een tijdperk waarin Romeinse keizers zich met goddelijke macht hadden bekleed. Die oude macht werd met de komst van het evangelie als het ware onttroond. Men denke niet licht over de politieke betekenis van deze transformatie. Met het christendom ontstonden politieke realiteiten, die wij nu volstrekt normaal en waardevol achten, maar die dat historisch zeker niet waren. O'Donovan wijst op de onderschikking van politieke autoriteit aan de wet en de leer van de machtscheiding binnen het ambt van de overheid. Voor de ontwikkeling van deze fundamentele constitutionele beginselen, die overigens in de periode van de absolute monarchieën weer met voeten werden getreden, was eerst de 'onttroning' van de als goddelijk gewaande macht van de keizers nodig.

De vruchtbaarheid van de idee van 'christendom' blijkt vervolgens vooral op ethisch gebied. Daarover presenteert O'Donovan heel mooie gedachten, die soms verrassend actueel blijken te zijn. Zo wijst hij op de verkrampte discussies van onze tijd over de bron en legitimatie van het overheidsgezag, de zgn. funderingsvragen. Hij veegt alle contracttheorieën aan de kant met de simpele, maar voluit bijbelse constatering dat politieke autoriteit wordt 'aange troffen' in het kader van Gods voorzienigheid. Verkiezingen zijn dan niet het gezagslegitimerende ritueel, maar een expressie van de gegeven politieke werkelijkheid, waarin geregeerders bereid zijn te luisteren naar de stem van het volk. Niet meer, maar ook niet minder.

Rechtzettend oordeel

Politiek bestaat volgens O'Donovan in de kern uit een 'daad van rechtzettend oordelen'. Met die bescheiden aanduiding van de overheidstaak houdt hij het Griekse politieke denken, waarin de mens allereerst een politieke mens was, op afstand en zeker ook alle moderne politieke maakbaarheidsideeën, waarin de overheid de sturende rol

heeft. O'Donovan sluit eerder aan bij de rechterlijke functie van het overheidsambt, zoals die bijv. in het Oude Testament wordt getekend. Rechtzettend oordelen is de wijze waarop een overheid zich rechtens confronteert met het kwaad in de samenleving. De Bruijne wijst er terecht op dat O'Donovan politiek verwant is aan het (klassieke) liberalisme.

Overheidsgezag

Boeiend en ontdekkend is wat O'Donovan verder opmerkt over de aard van het overheidsgezag. Als het gezag een genadegave is van God, zoals Calvijn eens formuleerde, en een uitdrukking is van Gods voorzienigheid dan verklaart dat ook waarom gezag mensen en mensenmassa's zo kan fascineren, zelfs erotiseren. Deze houding wordt niet opgeroepen door de persoon van de regeerder, die zijn menselijke schamelheid juist moet maskeren met veel uiterlijk vertoon van grootheid, maar door de realiteit van Gods historisch handelen waarop mensen stuiten ook al zijn ze zich dat meestal niet als zodanig bewust. Ik voeg er aan toe dat hier theologisch en ethisch fraai wordt doorgelicht wat wij zien als het gezag wordt geperverteerd door leiders, die zich laten verafgoden. Men denke aan de actualiteit van Noord-Korea en nog kortgeleden aan andere communistische leiders. Eigenlijk, zo zegt O'Donovan past het mensen niet over elkaar politieke autoriteit uit te oefenen. De noodzaak daartoe is niet gelegen in de schepping, maar in onze gevallen staat, waarin gezag nodig is het kwaad recht te zetten. Anders dan het belijden van de Heidelbergse Catechismus (Zondag 39) fundeert O'Donovan het overheidsgezag dan ook niet in het gebod om de ouders te eren. Politieke autoriteit is van een andere orde. Zo geformuleerd heb ik met deze benadering weinig moeite. Er is immers ook in ons concreet beleven van gezag wel degelijk een groot verschil in de manier waarop wij reageren op het gezag van ouders en op dat van de overheid. Dat neemt niet weg, en daarover zou ik De Bruijne nog wel eens willen horen, dat ook in het overheidsambt een 'patriarchaal' element schuil gaat, dat vermoedelijk in de schepping is gegeven. Hier raakt hij immers aan een ook in onze kring vaak gevoerde discussie over het begin en de fundering van het overheidsgezag. Ik doe niets af aan de relevantie van die discussie, waardevoller vind ik de analyse van O'Donovan over het eigen karakter van politiek gezag.

Ter afsluiting van dit deel van het betoog van De Bruijne, of beter diens weergave van de ethiek van O'Donovan, kan nog gewezen worden op een andere fundamentele constatering. Als eerder opgemerkt, waar politiek gezag een uitdrukking is van Gods voorzienigheid daar vormt menselijke politiek als het ware de 'onderkant' van deze hemelse 'politiek'. De Bruijne geeft het zo weer (blz.71): "Menselijke politiek is Gods instrument bij dit provisorisch rechtzettend handelen op weg naar het eschaton. De relatie tussen het menselijke en goddelijke blijft daarbij verborgen. Aardse geregeerders zelf behoeven niet persoonlijk God te erkennen of hiervan te weten, om toch instrument te zijn". Het zal niet eenvoudig zijn, zo merk ik met een schuin oog naar de Nederlandse politieke actualiteit op, om onze overheid tot de erkenning van deze waarheid te verplichten. Dat mag zo zijn, het doet gelukkig niets af aan de door O'Donovan onthulde waarheid en werkelijkheid.

Kerk en staat

Theologen moeten zich maar eens buigen over de leer van O'Donovan over de kerk. Wat hij zegt over de relatie van de kerk met samenleving en politiek is intussen al interessant genoeg. De kerk is de gemeenschap die niet oordeelt, en daarin verschilt zij dus principieel van de overheid, omdat zij leeft uit het gegeven oordeel van God. In het midden van de samenleving ontmaskert de kerk wel de valse schijn van autoriteiten die van God niet willen weten. Deze ontmaskerende functie staat in het kader van Gods oordeel over het kwaad in de geschiedenis. De Bruijne (blz. 76): "De kerk legt niet alleen het verkeerde in de aardse samenleving bloot, maar bevordert ook de sanering van de samenleving. Zij reautoriseert de samenleving in het licht van Jezus' autoriteit, zoals zij deze zelf kent. Zij stimuleert daarbij de samenleving om te voldoen aan de doelen die God daarvoor stelde". Met deze, zo geformuleerde, dienstbaarheid van de kerk aan politiek en samenleving geeft O'Donovan een invulling aan het beginsel van de scheiding van kerk en staat, waarin geen liberaal zich nog zou willen herkennen. Maar dat komt, omdat liberalen geen weet hebben van deze functies van de kerk, tot hun eigen schade.

De Bruijne wijst er op dat O'Donovan met zijn visie op de relatie van kerk en staat op de schouders wil staan van Augustinus. Augustinus moest erkennen dat de vrede van de stad van God in deze bedeling niet te realiseren is. Die vrede, hoe onvolmaakt meestal ook, kan wel een begin krijgen in de kerk en zo inwerken op de vrede van de aardse stad. Wat zou het, zo voeg ik er aan toe, alleen al om die reden goed zijn als onder christenen meer daadwerkelijk schuldbesef en daarop volgend helend handelen zou groeien om iets te doen aan de kerkelijke verdeeldheid. O'Donovan bepaalt ons er bij dat wij ons met die verdeeldheid ook schuldig stellen aan de natie. De Bruijne (of O'Donovan) zou mij ook eens kunnen helpen met een 'verklaring' van het afschuwelijke feit van de genocide in het gekerstende (!) Rwanda in 1994. Het is een wat opstandige vraag, die niet afdoet aan de eis aan de kerk om met vrede te dienen. Soms slaat echter de werkelijkheid je de mond dicht.

Richtingwijzend inzicht

Terug naar 'christendom' als voorbeeldlezing. O'Donovan bepleit niet een terugkeer naar die periode en verplicht christelijke politici dus ook niet tot een soort programmatische herkerstening van de natie. Alleen als de missionaire arbeid van de kerk weer zo gezegend zou worden dat grote delen van ons volk buigen voor het woord van God komt iets daarvan weer in beeld. Thans is dat niet het geval, tenminste niet in ons deel van de wereld. Het zou interessant zijn eens te doordenken, zo merk ik terzijde op, wat de theorie van O'Donovan zou kunnen betekenen voor christenen in die delen van de wereld waar het christendom thans sterk groeiende is.

Wat blijft er dan nog te doen voor christenen in de politiek? De Bruijne (blz. 118): "In het publieke debat moeten christenen de kennis van de politieke realiteit inbrengen die zij in Christus opdeden... In de kern gaat het daarbij om een eenvoudig richtingwijzend inzicht. Politieke autoriteit draait immers om het provisorisch rechtzettend oordeel... O'Donovan ziet christenen dus niet zozeer met rechtstreekse aan de openbaring ontleende inzichten en normen in de politieke deliberatie een gedetailleerde weg

wijzen". Het komt mij voor dat deze benadering ook voor het heden een bevrijdende is. Het bevrijdt ons bijvoorbeeld van de kramp van een gevoelde verplichting tot restauratie of, om heel actueel te worden, van een verplichting om na aanvaarding van regeerverantwoordelijkheid onmiddellijk te streven naar het terugdraaien van 'kwade' wetgeving. Ik kan daar mee instemmen, maar met de toevoeging van De Bruijne dat christenen in het politieke debat de geopenbaarde waarheid onomwonden ter sprake brengen. Christelijke inzichten en noties moeten niet verbleken en anonimiseren tot algemeen aanvaarde noties, zoals dat vaak in de christendemocratische benadering terug te vinden is. Ik ben dat met De Bruijne eens, maar hij zal mijn verzuchting willen billijken dat dit al lastig genoeg zal blijken te zijn. Immers, een christelijke politicus, q.q. een persoon met macht, die in onze subjectivistische tijd van 'geopenbaarde waarheid' durft te spreken, zal verzet oproepen.

Waardevol acht ik ook de nuchtere constatering van O'Donovan dat het in de politiek vandaag niet gaat om een gezochte confrontatie van geloof en ongeloof, maar eerder om een poging om gezamenlijk de politieke taken te begrijpen en op te pakken. Nu de christelijke traditie grotendeels achter ons ligt en de politiek mede hierdoor in een crisis verkeerd moeten christenen en niet-christenen elkaar zoeken om de staat te redden, om de boel bij elkaar te houden. Dat is een waar en wijs woord. De politiek van de antithese van Abraham Kuyper ligt inderdaad ver achter ons.

Civil religion

Aan het eind van zijn studie vergelijkt De Bruijne de christendomtheorie van O'Donovan met andere christelijke politiek-ethische en filosofische benaderingen. Belangrijk vind ik zijn kritische bejegening van het concept van 'civil religion'. Daarin wordt naar zijn oordeel de godsdienst horig gemaakt aan de stabiliteit en cohesie van de natie. Dat zet de zaak op de kop. De politiek bestaat juist ter wille van de missie van de kerk en het koninkrijk van Christus. Terecht wijst hij er elders op dat men niet te snel tevreden moet zijn met verwijzingen naar de joods-christelijke traditie in bijv. constitutionele documenten. Niet een traditie is ons houvast, alleen Christus.

De Bruijne heeft een rijk boek geschreven. Met de introductie van het werk van O'Donovan heeft hij het christelijk politieke denken een grote, theologische en ethische dienst bewezen. Aan deze studie is op dit moment zeker behoefte. De uit het werk van O'Donovan resulterende ethiek is een gematigde, realistische en zeker geen wettische. Ik hoop dat de ethicus De Bruijne, met behoud van zijn gereformeerde zelfstandigheid, de verdere wetenschappelijke tijd die hem in Kampen mag worden geschonken zal weten te benutten om het denken van zijn Anglicaanse collega verder vruchtbaar te maken. En de lezer moet weten dat in deze bespreking nog slechts aan een deel van deze boeiende studie aandacht kon worden geschonken.

N.a.v. Dr. Ad de Bruijne, *Levend in Leviatan - een onderzoek naar de theorie over 'christendom' in de politieke theologie van Oliver O'Donovan*, Kok, Kampen 2006, ISBN 10 90 435 1329 6. 294 blz., prijs € 22,50.

Drs. Eimert van Middelkoop is minister van defensie.

MOOIE RAMEN

vertrouwd verzekerd

speciale verzekeringen voor kerken, zorginstellingen en monumenten

Je hebt met specialisten te maken.
Dat merk je in alles.

Postbus 500 5240 AM Rosmalen www.donatus.nl tel. 073 - 5221700

luisterpostbralececah

Bijzondere serie lezingen op DVD

Op initiatief van GKV Rouveen werd in samenwerking met de vijf naburige gemeenten een drietal avonden georganiseerd met een centraal thema:

'Voluit gereformeerd zijn in deze tijd.'

Lezing 1 - Prof. B. Kamphuis (DVD 74 / CD 2401)
'Vandaag trouw aan schrift en belijdenis.'

Lezing 2 - Ds. E.A. de Boer (DVD 75 / CD 2435)
'De betekenis van de zondag voor het gereformeerde leven.'

Lezing 3 - Prof. M. te Velde (DVD 76 / CD 2421)
'Met overtuiging gereformeerd voorwaarts.'

Onze vaste gebruikers kunnen deze uitgaven via hun plaatselijke correspondent aanvragen.

Ook u kunt deze uitgaven bestellen. Neem contact met ons op voor de bestelprocedure.

Meer weten?
Bel: 038-42 70 448 of mail naar lpb@gbouw.nl.
Voor de volledige catalogus kunt u terecht op www.luisterpost.nl

Voor elkaar!

Heeft u problemen bij het opvoeden van uw kind of is de relatie tussen u en uw kind verstoord? Neem dan contact op met SGJ Toegang.

Professionele hulp voor christenen

**OPVOEDEN
is mensenwerk**

033 - 475 33 00
www.sgj.nl

uit de kerken

Duiven-Velp - beroepen: P.P.H. Waterval te Krimpen a.d. IJssel
Bunschoten-West - beroepen: G.J. Slotman te Dalfsen